

PROSTORSKA DETERMINIRANOST OMREŽIJ STAREJŠIH IN VLOGA SOSEDOV V ČASOVNI PERSPEKTIVI

Povzetek. V času naraščajoče globalizacije in individualizacije je veliko govora o zmanjševanju pomena lokalne skupnosti, soseske kot osnove za povezovanje med ljudmi. Pri tem starejši ljudje izstopajo kot skupina, na katero naj bi ti trendi še posebej negativno vplivali, saj so zaradi manjše mobilnosti v stikih bolj omejeni na neposredno okolje – sosesko. V članku tako ugotavljamo, kakšen je odnos starejših do soseske pri nas, kakšna je vloga sosedov v njihovem omrežju ter kakšne spremembe se kažejo v času. O trendih sklepamo na podlagi manjše raziskave, opravljene na nereprezentativnem vzorcu, ter te sklepe umeščamo v kontekst analiz, opravljenih na reprezentativnem vzorcu. Pri tem nas soseska zanima tudi z vidika akterja skupnostne skrbi. Rezultati, predstavljeni v članku, kažejo na to, da se pomen soseske zmanjšuje ter da sosedje v vedno manjši meri nudijo različne tipe pomoči in opore. Ta trend je viden pri obeh opazovanih generacijah (srednja in starejša), čeprav obstaja med njima razlika, ki kaže na večji pomen sosedov v vsakdanjem življenju starejših ljudi. Vendar za starejše soseska še vedno predstavlja vir (čeprav omejen) skupnostne skrbi in daje občutek ontološke varnosti.

Ključni pojmi: socialna omrežja, sosedji, soseska, starejši, skupnost

Uvod

V današnjem času je veliko govora o naraščajočih trendih individualizacije (Beck, 1992), odtujenosti, vedno bolj neizpolnjujočih, površinskih odnosih (Gergen, 1991), obratu v zasebnost in umiku javnosti (Sennet, 1974/1984). Beck (1992) na primer navaja tri vidike individualizacije, in sicer konec predpisanih družbenih oblik, konec tradicionalne varnosti (izginotje vodilnih norm) in pojav novega tipa vključevanja v družbo. Družba pozne moderne naj bi tako postajala družba osamljenih oziroma, kot pravi Bau-

* Dr. Maša Filipović, raziskovalka na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani. Avtorica se zahvaljuje dr. Valentini Hlebec za vse koristne komentarje, ki so pripomogli k izboljšanju kakovosti članka.

man (2001), živimo v skupnostih nepripadajočih posameznikov. Pojavljajo se torej strahovi, da družbeno tkivo razpada. Ti strahovi so povezani z nostalgijo za izgubljeno povezanostjo, ki je obstajala v manjših skupnosti (kot sta to npr. opisala Durkheim in Tönnies).

Spremembe, značilne za družbo pozne moderne, kot so globalizacija, visoka mobilnost, nove tehnologije in nova ureditev sveta, spreminjajo naravo povezanosti med ljudmi in pomen prostora. Mnogi avtorji zagovarjajo tezo, da v visoki moderni prostor izgublja pomen sidrišča identitete in povezovanja med ljudmi (glej npr. Harvey, 1996; Auge, 1999). Bauman (2001) govori o razpadu prostorske vezanosti skupnosti in o nastanku novih skupnosti, ki so simbolne narave. To naj bi se izrazito odražalo tudi na našem odnosu do neposrednega okolja, ki nas obdaja – soseske – in vzpostavljanja vezi v njej.

Vendar pa nekateri avtorji dvomijo v trend popolne izgube pomena prostora in soseske kot temelja neke skupnosti. Pri tem se opirajo na raziskave, ki kažejo, da so ljudje še vedno navezani na svojo sosesko in njej vzpostavljajo vezi. Te pa so lahko različne, šibke ali močne (glej npr. Guest in Wierzbicki, 1999; Henning in Lieberg, 1996). Loughran (2003) podobno meni, da je predpostavka o izginjanju skupnosti v (post)modernih družbah pretirana ter izhaja iz romantične in precenjene predstave o vlogi skupnosti v preteklosti.

Soseska je izrazito pomembna za starejše ljudi, saj so nanjo bolj navezani zaradi daljšega bivanja v njej, hkrati pa so pogosto nanjo tudi bolj omejeni (npr. zaradi zmanjšanih gibalnih možnosti). Navezani nanjo so tudi zaradi svojega doma, v katerem živijo že dolgo časa, saj je slednji del te soseske. Tako na primer Ekstrom (1994) pri definiciji pomembnih elementov doma starejših ljudi poudari, da je dom del poznane soseske in da se v njem reproducirajo vrednote in osnovna realnost. Soseska torej predstavlja kontinuiteto življenja in je nadzorovan prostor, kar je v času povečane negotovosti zelo pomembno. To pa še toliko bolj velja za Slovenijo, za katero je značilen izrazito majhen delež selitev. Drugače pa je seveda v primerih, ko se starejši odločijo za selitev v poznejšem življenjskem obdobju z namenom izboljšanja kakovosti svojega bivanja (npr. v klimatsko bolj ugodne kraje, v skupnosti starejših in varovana stanovanja), kar je bolj pogosto v nekaterih drugih državah (npr. Velika Britanija in ZDA).

Spremembe soseske v času pozne moderne

Sosesko lahko opazujemo kot skupnost. Je namreč »socialna enota, za katero so značilne fizične meje in družbene meje – eni spadajo vanjo, drugi ne« (Loughran, 2003: 89). Vendar pa ljudje, ki živijo v skupnem prostoru, ne doživljajo nujno iste skupnosti. Pomembno je torej opazovati skupnost kot proces. Pri tem igra prostor pomembno vlogo, vendar ne sam na sebi,

ampak kot možnost interakcij, možnost razvoja odnosov (Loughran, 2003: 91–96).

Obstaja več nasprotujočih si teorij o tem, kaj se dogaja s sosesko v današnjem času. Wellman in Leighton (1979) sta jih razvrstila v tri skupine:

- izgubljena skupnost (*angl. community lost*),
- ohranjena skupnost (*angl. community saved*) in
- osvobodjena skupnost (*angl. community liberated*).

Predpostavke o soseski kot izgubljeni skupnosti poudarjajo procese, kot so splošno preoblikovanje zahodnih družb, sprememba pomena prostora ter razvoj birokratskih struktur, ki spreminjajo naravo skupnosti in primarnih vezi, ki se vzpostavljajo v njej. Stike zunaj ozkega kroga soseske olajšujejo visoka gostota in različnost prebivalstva ter razvoj poceni in učinkovitega prevoza. Omrežja v soseski niso več močna, ampak nasprotno – postala naj bi bolj ozko določena, šibkejša. Pogosto naj bi bila le diadna (ne pa del večje skupine). Takšne vezi pa naj ne bi omogočale solidarnosti ali mobiliziranja delovanja. Pri tem pa teh ošibitev omrežij v skupnostih ne nadomeščajo druge oblike povezovanja. Šlo naj bi torej za splošno zmanjšanje povezanosti med ljudmi. S to perspektivo se skladajo mnenja različnih avtorjev, ki govorijo o splošnem zmanjševanju povezanosti med ljudmi (glej Bauman, 2001; Giddens, 1991; Giddens, 1992; Putnam, 1995; Putnam, 2000).

Teza o ohranjeni skupnosti predpostavlja ravno nasprotno – da so v današnji družbi skupnosti še vedno prisotne. Primarne vezi naj bi bile prilagodljiva oblika opore, ki je druge oblike vezi ne morejo nadomestiti. Avtorji so to dokazovali predvsem z empiričnim proučevanjem sosesk, v katerih so ugotovili velik pomen lokalnih vezi in lokalne vpetosti tudi v današnjem času (glej npr. Temkin in Rohe, 1998; Leyden, 2003; Lelieveldt, 2004; Guest in Wierzbicki, 1999; Young et al., 2004; Bolland in McCallum, 2002; Kim in Kaplan, 2004). V okviru te predpostavke avtorji dokazujejo, da so omrežja v skupnosti še vedno obsežna in gosta. Na podlagi teh omrežij naj bi bilo še vedno možno solidarnostno delovanje in tudi mobilizacija. Sodobni pojavi, ki kažejo v to smer, so na primer t. i. initiative NIMBY (not-in-my-back-yard), pri katerih se lokalna skupnost poveže z namenom doseganja določenega cilja.

Teza o osvobodjeni skupnosti je tezi o ohranjeni skupnosti podobna po tem, da predpostavlja še vedno močno prisotnost in pomembnost primarnih vezi ter da obstajajo skupnosti tudi v mestnih okoljih. Razlikuje pa se po tem, da skupnosti ne omejuje na sosesko. Razlog za to je povečana prostorska mobilnost, pa tudi povečana družbena mobilnost. Tako so posamezniki danes vpeti v zelo različna omrežja in njihove vezi so različno močne. Vezi v skupnosti (soseski) so bolj ohlapne in omrežja niso gosta. Taka omrežja niso podlaga za solidarnost, obstaja pa možnost mobilizacije.

Kot skupina, za katero so soseska in sosedske vezi še vedno zelo pomem-

bne ter tako predstavlja ohranjeno skupnost, se pogosto navajajo starejši. Kot ugotavljajo tuji avtorji, imajo starejši v soseski močnejše vezi in so bolj navezani nanjo (glej Guest in Wierzbicki, 1999). To pa potrjujejo tudi slovenske raziskave (glej Dremelj, 2003; Filipović et al., 2005). Soseska namreč za starejše predstavlja pomembno okolje, saj so zaradi svojih gibalnih ovir, pa tudi siceršnje manjše mobilnosti (cena transporta in druge ovire) bolj vezani na sosesko.

Pomen soseske za starejše kot vir skupnostne skrbi

Pomen soseske je običajno tesno vezan na pomen doma. Ekstrom (1996) tako govori o naslednjih pomenih doma:

- (1) kontinuiteta življenja,
- (2) nadzorovan prostor,
- (3) dom kot del poznane soseske,
- (4) v domu in soseski se reproducirajo vrednote in osnovna realnost ter
- (5) dom kot izraz lastne identitete.

Kot je razvidno, ima soseska pomembno vlogo. Predstavlja poznano okolje ter skupnost ljudi, med katerimi se počutimo sprejeto, domače in varno. Henning in Lieberg (1996) sta v svoji raziskavi sosesk na Švedskem ugotovila, da nam celo površni kontakti v soseski nudijo občutek domačnosti, varnosti in dostopnost praktične pomoči ter da jih kot pomembne označuje velika večina ljudi (90 %).

Pogosto je skupnost označena tudi kot okvir, v katerem se lahko starejšim omogoči bolj kakovostno življenje (kot npr. v institucijah, domovih za starejše). Politični dokumenti tako navajajo kot enega izmed prednostnih ciljev čim daljše bivanje starejših v skupnosti, s podporo zdravstvene nege in storitev, ki jih potrebujejo (npr. v Sloveniji Nacionalni program zdravstvenega varstva 2000, Nacionalni program razvoja varstva starejših 1997, Strategija varstva starejših do leta 2010). Sosesko torej lahko opazujemo kot akterja izvajanja t. i. skupnostne skrbi.

Loughran (2003) v tem kontekstu tematizira pomen skupnosti kot ponudnika skrbi. Meni, da obstajata dve ravni razumevanja skupnosti. Prva raven je pojmovanje skupnosti v okviru politik in skupnostnih storitev, pri čemer je skupnost razumljena predvsem kot okolje za te storitve. Druga raven pa je razumevanje skupnosti kot agenta pri zagotavljanju teh storitev v obliki neformalne skrbi.

Prva raven torej predpostavlja, da sama skupnost ne izvaja te skrbi, ampak jo izvajajo predvsem institucije, ki so locirane v skupnosti. Skupnostna skrb je pogosto pojmovana preprosto kot nasprotje institucionalni oskrbi, brez večje povezanosti s samo skupnostjo (Loughran, 2003: 15). To je razvidno tudi iz literature o skupnostni skrbi za starejše, v kateri je ta

opredeljena predvsem kot formalna pomoč starejšim s strani organizacij, ki so locirane v neki skupnosti – t. i. Home and Community Based Services¹ (npr. Karner, 1998; Muramatsu in Campbell, 2002). Skupnostna skrb je v Veliki Britaniji (kot jo definira Blackwell Dictionary of Social policy, Anheier in List 2005) skupek političnih ciljev, razvitih v 1950-ih kot odgovor na tradicionalne institucionalne oblike skrbi za ljudi s problemi v duševnem zdravju in z učenjem. Cilj je bil razvoj manjših, bolj »domačnih« enot v sami skupnosti. Kasneje (v 70-ih) je ta proces zajel tudi nego starejših. V tem času je tudi prišlo do novega prenosa poudarka – iz skrbi v skupnosti (*angl. care in community*) v skrb s strani skupnosti (*angl. care by community*). Vendar pa skrb skupnosti ostaja predvsem označba za razvoj različnih storitev v skupnosti, ki bi na primer starejšim omogočila čim daljše in kakovostno bivanje doma (Alcock et al., 2002).

Z uporabo koncepta skupnosti kot agenta pri zagotavljanju skupnostne skrbi pa nekateri dokazujejo, da skupnostne skrbi ni, saj skrb v skupnosti običajno v resnici pomeni skrb v ožji družini. Tako je na primer feministična kritika koncepta opozorila, da uporaba skupnosti v okviru socialne politike v resnici pomeni le prelaganje bremena skrbi za najbolj nemočne skupine prebivalstva na družinske člane – predvsem na ženske (Alcock et al., 2002).

Vendar pa Loughran poudarja, da to ne pomeni, da skupnostne skrbi ni, ampak le, da ima omejen doseg. »Takšna osebna, pogosto zasebna in včasih izključujoča skrb ne dokazuje, da je skupnost mit. Dokazuje le, da sega skupnost le do neke točke, da je pomembna za nekatere oblike skrbi/pomoči, ne pa druge.« (Loughran, 2003: 111) Tako lahko skrb v skupnosti, torej skrb na kolektivni ravni, obstaja kot splošna skrb za blaginjo drugih, s pripravljenostjo na pomoč, če je ta potrebna. Če pa skrb za druge pomeni stalno pomoč pri vsakodnevnih opravilih, je to najverjetneje zasebna skrb, temelječa na že obstoječih odnosih (Loughran, 2003: 110–111). Skupnost je torej lahko tudi akter pri dajanju pomoči, vendar je ta pomoč drugačna. Pri tem je pomembno, da starejši zaprosijo za določeno obliko pomoči skladno z pričakovanji o tem, kakšno obliko pomoči lahko dobijo od različnih akterjev. Tako na primer starejši ljudje od sosedov in prijateljev v manjši meri pričakujejo intimno pomoč, v večji meri pa druženje. Gre za hierarhijo pričakovanj, kot je to označila Wengerjeva (1994).

Tudi uporaba formalne in neformalne pomoči je povezana z določeno hierarhijo pričakovanj, potrebami posameznika in pa dostopnostjo storitev, ki obstajajo v skupnosti. »Nivo državne zavezanosti za ustvarjanje skupnostnih storitev vpliva na več načinov na nivo in mešanico storitev, ki so na voljo; na norme in pričakovanja glede nudenja skrbi; na potencialne vloge, ki jih

¹ Community-based organisations (CBO) je izraz, ki označuje neprofitne organizacije, ki delujejo na področju socialnih storitev in delujejo na določenem geografsko omejenem področju (Anheier in List 2005).

imajo neformalni člani omrežij pri povezovanju starejših s ponudniki storitev.« (Muramatsu in Campbell, 2002: 108) Pri tem je formalna pomoč lahko nadomestek za pomanjkljivo/odsočno neformalno pomoč (t. i. substitucijski model) ali pa dopolni neformalni pomoči (t. i. suplementarni model) (Muramatsu in Campbell, 2002). Podobno lahko apliciramo tudi na neformalno pomoč, pri čemer se ta pomoč porazdeli med različne akterje pomoči (tj. družino in sosedo) glede na različne okoliščine, kot so dostopnost družinske pomoči, hierarhija pričakovanj in potrebe starejših.

Bolj načelno skrb in nudenje manjše pomoči pogosto izvajajo sosede starejših oseb. Barkerjeva (2002) je proučevala neformalno in nesorodstveno obliko pomoči starostnikom ter ocenila, da je kakih 5–10 % starejših odvisnih od pomoči sosedov oz. drugih v svoji skupnosti (ne pa sorodnikov). Pri tem je v dobri tretjini primerov nesorodnik pomenil temeljni ali celo edini vir opore, v dobri polovici primerov pa pomembno dopolnilo formalne pomoči in družinske pomoči. Ugotovila je, da to skrb pogosto izvajajo sosede v okviru dobrih sosedskih odnosov. Pomoč sosedov je v tem primeru sestavljena predvsem iz manjših vsakodnevnih opravil ter temelji na spontanah osebnih interakcijah.

Intenzivnejšo pomoč pa izvajajo družinski člani in strokovni delavci. Pri intenzivnejši (tako formalni kot neformalni) skrbi se pogosto vezi poglobijo in postanejo bližje družinskim. Na to opozarja Karner (1998) na primeru pomoči starejšim s strani socialnih delavk. Velja pa tudi za neformalne dajalce pomoči, kot na to opozarja Barkerjeva (2002).

Skrb za druge se torej navezuje na skrb v svojem osnovnem pomenu – skrbeti, biti v skrbeh za dobrobit drugih oseb, o katerih imamo neko znanje, z namenom pomoči, če je ta potrebna. Pomoč se lahko izrazi tudi kot kolektivno dejanje – torej lahko govorimo o skupnostni skrbi. Lahko pa je tudi drugačne oblike, npr. na bolj osebni ravni pomeni redno pomoč pri vsakodnevnih opravilih, pri čemer pa skupnost ne more več delovati kot akter pri dajanju pomoči.

Raziskava omrežij socialne opore pri nas je potrdila tudi v tujih raziskavah ugotovljeno majhno pomembnost sosedov pri nudenju različnih vrst opore. Delež sosedov v omrežju je tako v letu 2002 med 4 in 7 %, z izjemo manjše in večje materialne opore, kjer predstavlja 22 % oz. 13 % omrežja. Pri tem je bil pri vseh vrstah opore ugotovljen izrazito večji odstotek sosedov v omrežjih med starejšimi, ovdovalimi, manj izobraženimi in ljudmi iz vaškega okolja. Pomen sosedov je bil za iste skupine večji tudi v letu 1987. Primerjava deleža sosedov v treh omrežjih socialne opore (v primeru bolezni, diskusijsko omrežje ter finančna opora) v letih 1987 in 2002 je pokazala, da je delež sosedov relativno stabilno majhen oziroma v primeru diskusijskega omrežja celo izrazito upada (več v Filipović et al. 2005). To kaže na zmanjšanje pomena skupnosti kot vira opore in izvajalca skupnostne skrbi.

V tem članku nas bo predvsem zanimalo, kakšen je odnos starejših do soseske in kakšne spremembe se kažejo v času. Poskušali bomo ugotoviti, ali soseska res ne more več obstajati kot neka oblika skupnosti in kot vir skupnostne skrbi. Tako bomo opazovali, kakšne so spremembe v naravi socialnih omrežij starejših, ali se ta zmanjšujejo in ožijo v času ter predvsem kakšna je vloga sosedov. Nadalje nas bo zanimalo tudi, kako so prostorsko omejene druge vezi (npr. vezi s prijatelji in sorodniki) ter kako se na njih odražajo predpostavljene spremembe, značilne za pozno moderno.

Metodologija in opis vzorca

Članek temelji na raziskavi, narejeni v okviru projekta Socialna integracija starostnikov, katerega vodja je dr. Valentina Hlebec. Predstavljena raziskava ni reprezentativna za celotno populacijo, menimo pa, da ponuja dober vir za poglobljene analize nekaterih trendov v življenju in odnosih starostnikov v opazovanem časovnem okviru, to je med letoma 1987 in 2005. Raziskava nam zaradi retrospektivnega vprašalnika, tj. izvedba istega vprašalnika kot v letu 2005 za leto 1987 (po spominu anketiranca), omogoča časovno primerjavo in opazovanje sprememb. Pri tem bomo opazovali dve generaciji, in sicer 2. generacijo, ki označuje ljudi srednjih let (povprečna starost v letu 2005 je 49 let) in 3. generacijo, ki označuje starejše (povprečna starost v letu 2005 je 75 let). Več o metodologiji v Hlebec et al. (v tej izdaji). Pri tem vsi rezultati, ki jih navajamo v nadaljevanju članka, veljajo samo za opazovano populacijo, saj vzorec ni bil reprezentativen. Vendar pa veljavnost opazovanih trendov umeščamo v že analizirane reprezentativne analize socialnih omrežij starejših, pri katerih je bila ravno tako narejena primerjava med letoma 1987 in 2002 v okviru omenjenega projekta (glej Hlebec in Kogovšek, 2005).

Spodnji tabeli (Tabela 1 in Tabela 2) predstavljata demografske podatke opazovane populacije. V vzorec so bile zajete predvsem ženske (skoraj 90 %). Pri izobrazbi v letu 2005 pri drugi generaciji prevladuje srednja šola (68 %), pri tretji pa osnovna šola (58 %). V drugi generaciji je tistih z višjo izobrazbo 23 %, medtem ko je bilo po podatkih Popisa prebivalstva 2002 v starostni skupini 45–49 let 15 % ljudi z višjo izobrazbo. To kaže na pristranskost vzorca, saj so v njem zajeti bolj izobraženi ljudje. V celotnem vzorcu je bilo 46 % anketirancev s podeželja, kar se deloma ujema s podatki Popisa prebivalstva 2002, po katerih je živelo v nemestnih naseljih 49 % ljudi.

Tabela 1: Spol in izobrazba opazovanih generacij v letih 2005 in 1987

	SPOL		IZOBRAZBA		
	moški	ženski	osnovna šola ali manj	srednja šola	več kot srednja šola
2005					
1. generacija (n)	8	80	0	85	3
%	9,1	90,9	0	96,6	3,4
2. generacija (n)	19	76	8	65	22
%	20	80	8,4	68,4	23,2
3. generacija (n)	9	83	54	31	8
%	9,8	90,2	58,1	33,3	8,6
skupaj (n)	36	239	62	181	33
%	13,1	86,9	22,5	65,6	12,0
1987					
2. generacija (n)	19	76	9	65	21
%	20	80	9,5	68,4	22,1
3. generacija (n)	10	82	53	30	8
%	10,9	89,1	58,2	33,0	8,8
skupaj (n)	29	158	62	95	29
%	15,5	84,5	33,3	51,1	15,6

Tabela 2: Starost in kraj bivanja opazovanih generacij v letih 2005 in 1987

	KRAJ BIVANJA				starost (povprečje)
	večje mesto (center)	predmestje ali obrobje velikega mesta	majhno mesto ali kraj	strnjena podeželska vas in razpršena podeželska vas	
2005					
1. generacija (n)	21	18	14	35	23,17
%	23,9	20,5	15,9	39,8	
2. generacija (n)	15	15	21	44	48,69
%	5,8	15,8	22,1	46,3	
3. generacija (n)	9	18	18	48	75,14
%	9,7	19,4	19,4	51,6	
skupaj (n)	45	51	53	127	49,47
%	16,3	18,5	19,2	46,0	
1987					
2. generacija (n)	19	15	19	42	30,69
%	0	15,8	20	44,2	
3. generacija (n)	15	14	17	45	57,15
%	16,5	15,4	18,7	49,5	
skupaj (n)	34	29	36	87	43,71
%	18,3	15,6	19,4	46,8	

Cilj članka je s pomočjo različnih indikatorjev opisati stanje sosesk danes, njihov pomen za starejše ter spremembe v času. To pa nam omogoča raziskava s svojim retrospektivnim vprašalnikom. Dogajanje in spremembe v soseski opazujemo kot:

- spremembo deleža in vloge sosedov v opornem omrežju,
- spremembo prostorske determiniranosti omrežij in
- oceno drugih ljudi v soseski in počutje v soseski.

Prvi kazalnik je delež sosedov v omrežju. Z njim opazujemo, kako pomembni so sosedje za starejše ljudi. Tako lahko analiziramo, koliko nudijo pomoč starejšim ljudem sosedje kot člani skupnosti in kakšna narava pomoči prevladuje. Različne vrste omrežja glede na tip opore pa nam omogočajo ugotoviti tudi, za kateri tip opore so sosedje najpomembnejši. V nekaterih primerjavah se lahko tudi neposredno sklicujemo na ugotovitve iz že omenjenega reprezentativnega vzorca.

Sosedje predstavljajo vezi v soseski, ki so osnovane na podlagi prostorske bližine. Vendar pa to niso edine vezi, ki obstajajo v ožjem prostoru. Če želimo opazovati spremembe pomena prostora in njegovega vpliva na odnose med ljudmi, je pomembno opazovati tudi druge vezi, ki se vzpostavljajo v soseski. Tako bomo opazovali, ali so drugi člani omrežja (sorodniki, prijatelji) prostorsko razpršeni ali pa je tudi pri njih še vedno prisotna določena prostorska koncentracija. S tem opazujemo, kako dostopna je pomoč starejšim znotraj skupnosti. Ti podatki so seveda za interpretacijo omejeni, saj ne omogočajo posploševanja, vendar pa lahko pokažejo zanimive trende glede na opazovano populacijo.

Skladno s spremembami omrežja predvidevamo tudi, da se v opazovanem vzorcu spreminja odnos ljudi do soseske. Z naslednjimi vprašanji bomo opazovali odnos do soseske:

1. V nekaterih območjih se ljudje precej družijo in si med seboj pomagajo, medtem ko se v drugih ne družijo in skrbijo le sami zase. Kako je v tvoji soseski? Odgovori: 1: ljudje si med seboj pomagamo; 2: vsak skrbi samo zase; 3: pomagamo si le ljudje, ki se dobro poznamo, za ostale se ne zanimamo.
2. Večina ljudi v naši soseski/vasi je v temelju poštenih in jim zaupam. Odgovori: od 1: sploh ne soglašam do 5: močno soglašam.
3. Večina ljudi v naši soseski/vasi ti je pripravljena pomagati, če pomoč potrebuješ. Odgovori: od 1: sploh ne soglašam do 5: močno soglašam.
4. Čutim, da me ljudje v naši soseski/vasi sprejemajo. Odgovori: od 1: sploh ne soglašam do 5: močno soglašam.

Spremembe vloge sosedov v omrežjih

Socialna omrežja so pomemben del kakovosti življenja vsakega posameznika. Pri starejših je lahko njihov pomen še večji, saj zaradi pešajočih moči v nekaterih primerih niso več tako samozadostni, kot to velja za mlajšo populacijo. Pri določanju tipa omrežja, ki ga imajo starejši, igrajo pomembno vlogo njihove osebnostne značilnosti in temperament ter objektivne okoliščine (ali so poročeni, ovdoveli, imajo otroke ipd.). Pomembne okoliščine, ki determinirajo njihova omrežja, pa so tudi stanovanjske oziroma bivalne okoliščine, torej, kje bivajo – v mestu ali vasi, v dobro vzdrževani in povezani soseski ali v propadajočem delu mesta, v soseski z veliko stopnjo fluktuacije ipd. (Wenger, 1994; Cambell in Lee, 1992; Moser et al., 2000) V tem članku bomo opazovali le spremembe vloge sosedov v času v različnih tipih opornih omrežij. Zaradi raziskovalnih in metodoloških omejitev ne bomo opazovali vloge sosedov v povezavi z zgoraj omenjenimi značilnostmi.

Kot smo že omenili v prvem delu članka, sosedji ljudem običajno ne predstavljajo najbližjih članov omrežja, kar smo že ugotovili na reprezentativnem vzorcu ljudi v Sloveniji (Filipović et al., 2005). To potrjujejo tudi podatki na opazovanem vzorcu. Glede na bližino spadajo sosedje predvsem v tretji krog², tj. med ljudi, ki anketirancu niso zelo blizu, so pa zanj še vedno pomembni. Pojavijo se tudi v drugem krogu, predvsem pri tretji generaciji, torej pri starejših. To torej potrjuje večjo pomembnost sosedov za starejše. V časovni perspektivi je vidno upadanje deleža sosedov tako v tretjem kot v drugem krogu, in sicer pri obeh opazovanih generacijah. Pri tem je zanimivo poudariti, da je v letu 1987 med anketiranci tretje generacije sicer zelo majhen, a vseeno prisoten delež sosedov tudi v prvem, torej najožjem krogu (ljudje, ki so anketirancu tako blizu, da si brez njih težko predstavljajo življenje). Ta delež v letu 2005 izgine (glej tabelo 3).

Uvrščenost v kroge pri opazovani populaciji nakazuje, da sosedje anketirancu niso tako blizu. Vloga sosedov v omrežju je izrazito majhna, saj sosedje predstavljajo le majhen odstotek v omrežjih opore (0–5 %) (glej tabelo 4). Ti rezultati se skladajo z analizami na reprezentativnem vzorcu, pri katerih je delež sosedov v omrežjih socialne opore v letu 2002 v primeru finančne opore in pogovora 4 %, največji pa je v primeru manjše materialne pomoči, in sicer 22 % (več v Filipović et al., 2005). Tudi pri opazovanem vzorcu so sosedje pomembnejši pri manjši (npr. sposojanje orodja) in večji (npr. prenova hiše) materialni opori ter druženju. Deleži so v opazovani populaciji nekoliko manjši, kar gre verjetno pripisati tudi drugačni metodologiji za opazovanje omrežij socialne opore.

² V prvi krog spadajo osebe, brez katerih si posameznik/ca težko predstavlja življenje; v drugi krog spadajo osebe, ki mu/ji niso tako blizu, a so zelo pomembni; v tretji krog pa spadajo tisti, ki do sedaj niso bili omenjeni, pa so mu/ji dovolj blizu, da so zanj/o pomembni.

Tabela 3: Struktura omrežij glede na generacijo in bližino (uvrstitev v kroge)

leto 2005	relacija v %	sorodniki	prijatelji	sosedje	sodelavci
2. generacija n = 124	skupaj	77,47	16,79	1,06	3,01
	1. krog	98,31	1,42	0,00	0,27
	2. krog	69,79	23,17	1,06	4,06
	3. krog	48,85	36,45	4,25	6,57
3. generacija n = 93	skupaj	89,31	6,61	2,50	0,11
	1. krog	99,50	0,50	0,00	0,00
	2. krog	86,33	9,37	3,35	0,19
	3. krog	56,67	28,89	7,78	0,00

leto 1987	relacija v %	sorodniki	prijatelji	sosedje	sodelavci
2. generacija n = 123	skupaj	67,75	20,47	3,24	6,32
	1. krog	94,16	5,84	0,00	0,00
	2. krog	59,65	26,77	2,71	9,14
	3. krog	40,90	26,86	11,38	14,49
3. generacija n = 121	skupaj	77,99	12,47	5,88	2,81
	1. krog	94,98	3,32	0,96	0,74
	2. krog	71,75	14,87	9,59	2,73
	3. krog	45,99	33,38	9,77	8,96

Pri starejši generaciji delež sosedov v omrežju naraste, in sicer pri vseh oblikah opore. Pri tem izstopa druženje kot najpomembnejša opora (6 %), ki jo dajejo sosede starejšim (v letu 2005). Poleg materialne pomoči starejšim ljudem sosede nudijo tudi emocionalno pomoč (izstopa predvsem pogovor v primeru vznemirjenosti/depresivnosti s 4 %), medtem ko je opora v primeru bolezni izrazito najmanjša (manj kot 0,5 %). To se torej sklada z različnim pogledom na skrb, kot ga je predstavil Loughran (2003): intimno skrb torej izvajajo družinski člani, medtem ko se v skupnosti izvajajo druge oblike skrbi, med katerimi izstopa občasna manjša pomoč in druženje.

V pričujoči raziskavi so zanimivi tudi podatki, ki kažejo na vzajemnost opore³. Sosedje so namreč redki prejemniki opor, vendar precej pogostejši pri starejši generaciji, saj predstavljajo okoli 3 % omrežja (glej tabelo 4). Starejši nudijo svojim sosedom najpogosteje manjšo materialno oporo. Zanimivo pa je, da ne izstopa več v negativno smer opora v primeru bolezni, saj je njen delež primerljiv z drugimi deleži. Ta obratna povezava torej, presenetljivi-

³ Na splošno je za starejšo generacijo značilna največja stopnja vzajemnosti opore, tj. da jo nudijo enakemu številu ljudi, kot jo tudi prejemajo. Ta vzajemnost je celo relativno stabilna v času, torej je bila tudi v letu 1987 precejšnja uravnoteženost. Najmanjša uravnoteženost je, razumljivo, pri večji materialni opori, pri čemer so starejši predvsem njeni prejemniki (velja za celotno omrežje).

Tabela 4: Odstotek sosedov v posameznih omrežjih socialne opore – v primeru dane ali prejete opore

opora		2005		1987	
		2. gen.	3. gen.	2. gen.	3. gen.
prejemanje pomoči	zaupanje pomembnih stvari	0,11	1,11	0,98	3,18
	povrnitev samozavesti	1,53	1,89	0,84	2,98
	dajanje občutka spoštovanja	1,25	2,13	1,02	5,55
	pogovor v primeru depresivnosti	0,39	3,82	0,82	5,56
	pogovor o zdravju	0,73	2,08	0,71	3,61
	nasvet pri pomembnih življenjskih spremembah	0,00	0,43	0,59	2,49
	pomoč v primeru bolezni	0,69	0,25	1,07	3,59
	manjša materialna pomoč	1,89	3,23	2,50	10,77
	pomoč pri večjih opravilih	1,39	0,58	1,97	4,04
	druženje	2,29	5,67	2,95	4,00
	finančna pomoč	0,00	1,25	0,76	2,96
dajanje pomoči	zaupanje pomembnih stvari	0,70	3,77	1,11	4,71
	povrnitev samozavesti	0,59	3,56	1,80	5,11
	dajanje občutka spoštovanja	1,15	2,74	1,47	5,88
	pogovor v primeru depresivnosti	1,29	4,61	1,26	5,37
	pogovor o zdravju	0,92	4,06	1,18	7,13
	nasvet pri pomembnih življenjskih spremembah	0,00	2,73	1,71	2,70
	pomoč v primeru bolezni	0,40	3,33	1,63	4,95
	manjša materialna pomoč	1,45	5,09	2,99	7,44
	pomoč pri večjih opravilih	1,68	3,69	1,75	3,78

vo, ne kaže na posebno specializacijo opornih odnosov s sosedi, ampak se ta opora (ko obstaja) porazdeli med vse tipe opore precej enakovredno, čeprav v majhni meri.

Če opazujemo spremembe v času, je bila opora sosedov leta 1987 nekoliko večja, in sicer pri skoraj vseh oblikah opore in pri obeh generacijah (drugi in tretji). Večji upad pomena sosedov je opaziti pri starejši generaciji. Tako so na primer pri starejši generaciji sosede predstavljali 11 % opornega omrežja v primeru manjše materialne pomoči, kar je v letu 2005 upadlo na le 3 %. Pomembni so bili tudi pri emocionalni opori (dajanje občutka spoštovanja – 6 %, pogovor v primeru depresivnosti – 6 %). Edini tip opore, pri katerem lahko opazimo porast vloge sosedov, pa je druženje. To je zanimivo, saj nasprotuje tezam o večjem odtujevanju in manjšem pomenu prostor-

sko utemeljenih vezi danes. Ker pa velja samo za tretjo generacijo, gre tu verjetno predvsem za učinek staranja, pri katerem postane za starejše ta vidik opore sosedov pomembnejši. Kaže torej pomen skupnosti za starejše kot vir njihove socialne integracije.

Upad pomena sosedov, ki smo ga opazili v drugih reprezentativnih podatkih za Slovenijo (primerjava med letoma 1987 in 2002), torej ni le v takrat opazovanih vrstah opore (finančna, emocionalna in v primeru bolezni) (glej Filipović et al., 2005), ampak, kot kažejo sedanji podatki, morda velja kar za vse oblike opore in lahko kaže na spremenjene odnose druženja s sosedi ter posledično na spremenjen pomen in delovanje soseske.

Pomen soseske danes in v preteklosti

Zgornji podatki bi lahko nakazovali, da sosedje delujejo predvsem kot instrumentalni dejavnik opore, kar kaže na prevlado instrumentalnih odnosov v soseski. Pri tem bi morda pričakovali tudi manjše zaupanje in načelno pomoč med ljudmi v soseski. Vendar pa to ne drži popolnoma. Splošna vprašanja o soseski namreč pokažejo pri opazovani populaciji nekoliko bolj pozitivno sliko odnosov v njej. V letu 2005 je tako 31 % anketirancev menilo, da si ljudje v soseski med seboj pomagajo (57 % pa da si med seboj pomagajo ljudje, ki se dobro poznajo), 58 % ljudi tudi zaupa ljudem v soseski ter 64 % ljudi meni, da je večina ljudi pripravljena pomagati, če potrebujejo pomoč. Velika večina ljudi (79 %) se tudi čuti sprejeta s strani drugih v soseski. Ti podatki torej kažejo, da v soseskah še vedno v večji meri obstaja zaupanje ter da skupnost deluje kot vir potencialne pomoči, če je ta potrebna – prav tako, kot meni Loughran (2003).

Primerjava z letom 1987 pa pokaže, da je tudi na tej ravni viden upad zaupanja in pomoči v soseski. Tako je delež anketirancev, ki so menili, da si ljudje v soseski pomagajo, presegal polovico (55 %), v ljudi iz soseske je zaupalo 74 % anketirancev, 82 % anketirancev je menilo, da so ljudje v soseski pripravljeni pomagati, če potrebuješ pomoč, in 86 % odstotkov anketirancev se je čutilo sprejete v soseski.

Pri tem so opazna nekoliko bolj pozitivna stališča do soseske med starejšo generacijo, in sicer v obeh letih, vendar so razlike majhne. Hkrati so analize pokazale, da je bolj pozitivno stališče do razmer in ljudi v soseski povezano z večjim deležem sosedov v omrežju socialne opore. Ta povezava je vidna v obeh letih, vendar je izrazitejša predvsem v letu 1987.

Po teh podatkih se torej kaže, da je tudi danes po mnenju večjega deleža ljudi soseska ponudnik pomoči. Vidno pa je tudi upadanje te funkcije, kar bi lahko interpretirali kot trend k izgubljeni skupnosti, kot sta to poimenovala Wellman in Leighton (1979).

Tabela 5: Ocena soseske in ljudi v njej

		2005			1987		
		2. gen.	3. gen.	skupaj	2. gen.	3. gen.	skupaj
medsebojna pomoč	ljudje si med						
	seboj pomagamo	29,5	34,4	30,8	55,8	53,8	54,8
	vsak skrbi samo						
	zase	11,6	11,8	12,7	5,3	5,5	5,4
	pomagamo si						
večina ljudi v soseski je poštenih in jim zaupam	le poznani	58,9	53,8	56,5	38,9	40,7	39,8
	soglaša	65,2	64,2	58	71,6	75,8	73,6
	niti-niti	26,3	18,5	28,1	24,2	19,8	22
	ne soglaša	8,4	17,3	13,8	4,2	4,4	4,3
	soglaša	73,7	71,7	63,9	78,9	84,6	81,7
večina ljudi v soseski je pripravljena pomagati	niti-niti	17,9	19,6	24,5	17,9	8,8	1 3,4
	ne soglaša	8,4	8,7	11,5	3,2	6,6	4,8
	soglaša	83,2	87,0	79,2	81,0	91,1	85,9
ljudje v soseski me sprejemajo	niti-niti	16,8	12,0	19,3	16,8	6,7	11,9
	ne soglaša	0,0	1,1	1,1	2,1	2,2	2,2

Prostorska determiniranost omrežij

Sosedje so opredeljeni z prostorom, tj. s fizično bližino. Vendar pa sosedje niso edini člani omrežja, ki živijo v bližini. Ko v analizi omrežij socialne opore opazujemo sosede, lahko ne zaznamo nekaterih prostorsko vezanih odnosov (npr. sosede, s katerimi imajo anketiranci že močnejši odnos in o njih govorijo kot o prijateljih). Izločitev in opazovanje vloge teh odnosov nam omogoča ravno prerez članov omrežij anketiranca glede prostorsko bližino. Za delovanje soseske so namreč pomembni vsi odnosi v okviru njenih mej. Poleg tega pa je prostorska dostopnost omrežja izrazito pomembna, ko opazujemo kakovost življenja starostnikov. Večja fizična bližina lahko namreč olajša dajanje opore, ta je lahko tudi rednejša. Opazovali bomo, kako se je prostorska determiniranost omrežij spremenila v času. To je pomembno, saj prostorska bližina olajšuje stike ter hkrati nakazuje pomen soseske kot družbene entitete v pozni moderni.

V opazovanem vzorcu je pri tretji generaciji razvidno, da ima najmanjši delež dajalcev opore neposredno v gospodinjstvu (17 %), v primerjavi z drugo generacijo, pri kateri je 31 % članov omrežja iz istega gospodinjstva. To ni presenetljivo, če upoštevamo zmanjšanje števila članov gospodinjstva pri starejših. Vendar pa imajo najstarejši tudi največji delež omrežja (48 %), ki je bolj oddaljen – torej ni v istem kraju oz. v isti soseski. Ta delež skoraj v celoti predstavljajo sorodniki. Večja oddaljenost opornega omrežja starejših

kaže, da potencialno nimajo tako hitro dostopne opore, kot morda velja za prvo in drugo opazovano generacijo. V istem kraju ali soseski pa živi 35 % članov omrežja starejših. Med njimi zopet večino predstavljajo sorodniki, nekaj pa je tudi prijateljev (15 %) in sosedov (9 %). To se ujema z ugotovitvami Hoffa (2006) za Nemčijo. Hoff namreč ugotavlja, da starejši vedno redkeje živijo v istem gospodinjstvu s svojimi otroki in da se je ta delež v času (primerjava med letoma 1996 in 2002) tudi zmanjšal. Hkrati pa se tudi povečuje geografska razdalja med starejšimi in njihovimi otroki.

Tudi druga opazovana generacija ima večji delež dajalcev opore koncentriran v istem gospodinjstvu (31 %) ter v soseski (31 %) (glej tabelo 6). V soseski precejšen del predstavljajo prijatelji (32 %), manjši del pa sosedje (6 %) (glej tabelo 7). Velika bližina sorodnikov tako pri drugi kot pri tretji generaciji odraža majhno stopnjo selitev v Sloveniji ter tudi tendenco po selitvi znotraj istega kraja in regije; to so ugotovili tudi raziskovalci v zadnji stanovanjski raziskavi (glej Kos in drugi, 2006)

Tabela 6: Fizična oddaljenost članov opornega omrežja

v %	n	gospodinjstvo	kraj, soseska	drugo
leto 2005				
2. generacija	124	30,6	31,4	38,0
3. generacija	91	17,2	34,8	48,0
leto 1987				
2. generacija	122	21,5	42,4	36,1
3. generacija	118	22,3	40,8	36,9

Tabela 7: Fizična oddaljenost članov opornega omrežja (v %)

leto 2005		sorodniki	prijatelji	sodelavci	sosedi
2. generacija	gospodinjstvo	100,00	0,00	0,00	0,00
	kraj, soseska	56,14	32,06	4,23	5,78
	bolj oddaljeno	71,96	19,71	4,76	0,00
3. generacija	gospodinjstvo	98,31	0,00	0,00	1,69
	kraj, soseska	73,10	15,16	0,25	9,14
	bolj oddaljeno	95,56	2,64	0,00	0,24
leto 1987		sorodniki	prijatelji	sodelavci	sosedi
2. generacija	gospodinjstvo	99,78	0,22	0,00	0,00
	kraj, soseska	49,39	28,42	7,48	10,06
	bolj oddaljeno	65,47	21,90	12,01	0,39
3. generacija	gospodinjstvo	98,78	0,81	0,00	0,41
	kraj, soseska	57,90	24,39	3,02	13,82
	bolj oddaljeno	88,78	5,54	4,39	0,00

V časovni perspektivi je za tretjo generacijo v raziskavi mogoče opaziti prostorsko oddaljevanje članov omrežja. Delež članov omrežja starejših, ki živijo izven kraja ali soseske, je bil namreč v letu 1987 37 % in je narasel na 48 % v letu 2005. To prerazporeditev bi lahko pripisali zmanjšanju vloge prostorsko bližjih članov omrežja, tj. sosedov in prijateljev iz iste soseske (ali kraja). Hkrati pa lahko odraža tudi splošno oddaljevanje opornih članov omrežja – tudi družinskih (npr. otrok). Tak trend je na primer opazil Hoff (2006) v Nemčiji.

Pri drugi generaciji pa je, nasprotno, opazno prostorsko krčenje omrežij, usmeritev na samo gospodinjstvo; z 22 % na 31 % omrežja v gospodinjstvu. Ta orientiranost na najozje gospodinjstvo sovпада tudi z večjo sorodniško orientiranostjo omrežij. Med člani omrežja, ki ne živijo v gospodinjstvu, se je namreč pri opazovanem vzorcu povečal delež sorodnikov, predvsem na račun zmanjšane vloge sosedov. Tako se pojavi precejšnja razlika glede na prostorsko razporeditev članov omrežja druge in tretje generacije, ki je v letu 1987 ni bilo opaziti. Pri tem ima lahko pomembno vlogo predvsem položaj v življenjskem ciklu, lahko pa je to povezano tudi s spremembami v naravi omrežij – predvsem z opaznim obratom v zasebnost (glej npr. Šadl, 2005).

Sklep – današnja soseska kot izgubljena skupnost?

313

Rezultati, predstavljeni v članku, so pokazali, da se v opazovanem vzorcu pomen soseske zmanjšuje ter da sosedje v vedno manjši meri nudijo različne tipe pomoči in opore. Ta trend je viden pri obeh generacijah, čeprav ostaja med njima razlika, ki kaže na večji pomen sosedov v vsakdanjem življenju starejših ljudi.

Na podlagi teh rezultatov bi torej lahko zaključili, da je opazen trend zmanjšanja vezi na lokalni ravni. Če primerjamo vezi tretje generacije v letu 1987 z vezmi druge generacije v letu 2005 (ki kaže ljudi podobne starosti in torej v podobnem življenjskem položaju), lahko vidimo precej zmanjšano vlogo sosedov v vseh tipih omrežij socialne opore, oženje omrežij z razširjenega lokalnega kroga na gospodinjstvo in tudi manjše zaupanje v ljudi v soseski. Iz tega bi torej lahko sklepali, da gre za potrditev trenda k izgubljeni skupnosti.

Vendar pa večji pomen sosedov v življenju starejših (tj. njihov večji delež v omrežjih socialne opore ter večja stopnja zaupanja ljudem v soseski in pomoči v soseski) kaže, da zanje soseska še vedno nosi del t. i. skupnostne skrbi za starejše, ki morda ni tako zanemarljiva. Posebej velik delež ljudi, ki se počutijo sprejete s strani drugih ljudi v soseski, kaže na pomembno dimenzijo ontološke varnosti, ki jo soseska še vedno nudi ljudem. Ta vidik skupnostne skrbi nikakor ne bi smel biti zanemarjen, saj lahko pomembno prispeva h kakovosti življenja starejših in njihovem občutku socialne integritete.

Raziskava nakazuje še eno pomembno dimenzijo odnosa med starejšimi in sosedi – namreč, starejši kot dajalci pomoči in ne le prejemniki. Glede na podatke se namreč kaže, da starejši še pogosteje nudijo kot prejemajo pomoč s strani sosedov. Starejši so torej tista skupina, ki pravzaprav izvaja t. i. skupnostno skrb. Pomembno se je torej zavedati, da so starejši pogosto tisti, ki vzdržujejo sosesko kot ohranjeno skupnost, in so dajalci različnih oblik pomoči v skupnosti – pogosto zaradi večje količine prostega časa, ki ga imajo na voljo. Starejših torej nikakor ne smemo opazovati samo kot pasivne prejemnike, ampak kot aktivne ponudnike, akterje, ki imajo tudi v tem obdobju življenja pomembno vlogo v družbi.

LITERATURA

- Alcock, P, Erskine, A., May, M. (ur.) (2002): *The Blackwell dictionary of social policy*. Oxford: Blackwell publishing.
- Anheier, H. K., List, R. A. (2005): *A dictionary of civil society, philanthropy and the non-profit sector*. London and New York: Routledge.
- Auge, M. (1999): *Novi svetovi. V Mesto morfoze*. Ljubljana: Založba *cf.
- Barker, Judith. C. (2002): Neighbors, Friends and other non-kin caregivers of community-living dependent elders. *Journal of gerontology* 57b(3): 158–167.
- Bauman, Zygmund (2001): *Community. Seeking safety in an insecure world*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich (1992): *Risk society*. London: Sage publications.
- Bolland, J. M., McCallum, D. M. (2002): Neighbouring and community mobilization in high-poverty inner city neighbourhoods. *Urban affairs review*, 38 (1), 42–69.
- Campbell, K. E., Lee, B. A. (1992): Sources of personal neighbor networks: social integration, need or time? *Social Forces*, 70, 4.
- Dremelj, Polona (2003): Sorodstvene vezi kot vir socialne opore posameznikov. *Družboslovne razprave* 19(43): 149–170.
- Dupuis, Ann in Thorns, David (1996): Meanings of home for older home owners. *Housing studies* 11(4).
- Durkheim, Emile (1893/1984): *The division of labour in society*. New York: Palgrave.
- Durkheim, Emile (1952/2002): *Suicide. A study in sociology*. London: Routledge.
- Ekstrom, Mats (1994): Elderly people's experiences of housing renewal and forced relocation: social theories and contextual analysis in explanations of emotional experiences. *Housing studies* 9 (3). Dostopno preko <http://web.ebco-host.com/>, 12. 4. 2006.
- Filipović, Maša, Hlebec, Valentina, Kogovšek, Tina (2005): Starostniki in njihova vpetost v sosedska omrežja. *Družboslovne razprave* 21(49/50): 205–223.
- Gergen, Kenneth J. (1991): *The saturated self*. New York: Basic books.

- Giddens, Anthony (1992): The consequences of modernity. Malden: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1991): Modernity and self-identity. Stanford: Stanford university press.
- Guest, Avery M., Wierzbicki, Susan K. (1999): Social ties at the neighbourhood level. Two decades of GSS evidence. *Urban affairs review* 35(1): 92–111.
- Harvey, David (1996): Justice, Nature and the geography of difference. Oxford, Malden, Carlton: Blackwell publishing.
- Henning, Cecilia, Lieberg, M. (1996): Strong or weak ties? Neighbourhood networks in a new perspective. *Scandinavian Housing and planning research* 13: 3–26.
- Hlebec, V. in Kogovšek, T. (2005): Metodologija raziskave: Med korenčkom in palico sekundarne analize. *Družboslovne razprave*. 19 (49/50), 189–205
- Hoff, A. (2006): Zemljepisna oddaljenost in pogostnost stikov med ostarelimi starši in odraslimi otroki v Nemčiji – prečna kohortna in longitudinalna raziskava. *Kakovostna starost*, 9 (2): 2–15.
- Karner, Tracy X. (1998): Professional caring: Homecare workers as fictive kin. *Journal of aging studies* 12(1): 69–82.
- Kim, Joongsub, Kaplan, Rachel (2004): Physical and psychological factors in a sense of community. New urbanist Kentlands and nearby Orchard Village. *Environment and behaviour* 36(3): 313–340.
- Kos, D., Mandič, Srna, Filipović, Maša (2006): Prostorski vidiki stanovanja. V Srna Mandič(ur.), Andreja Cirman (ur.): Stanovanje v Sloveniji 2005. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Lelieveldt, Herman (2004): Helping citizens help themselves. Neighbourhood improvement programs and the impact of social networks, trust, and norms on neighbourhood oriented forms of participation. *Urban affairs review* 39(5): 531–551.
- Leyden, Kevin M. (2003): Social Capital and the Built Environment: The importance of Walkable Neighbourhoods. *American Journal of Public Health* 93(9): 1546–1551.
- Loughran, Kevin (2003): The idea of community, social policy and self. Belfast: AJP Publications.
- Moser, Gabriel, Ratiu, Eugenia, Fleury-Bahi, Ghazlane (2002): Appropriation and interpersonal relationships: From dwelling to city through the neighbourhood. *Environment and behaviour* 43(1): 122–136.
- Muramatsu, Naoko, Campbell, Richard T. (2002): State expenditure on home and community based services and use of Formal and Informal personal assistance: a multilevel analysis. *Journal of health and social behaviour* 43(1): 107–124.
- Nacionalna strategija skrbi za kakovostno staranje prebivalstva in za solidarno sožitje generacij v Sloveniji 2006. Predlog medresorske delovne skupine. 5. junij 2006. Vlada RS.
- Nacionalni program razvoja varstva starejših do leta 2005. Vlada RS 18.12.1997. Dostopno preko http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/program_starejsi_2005.pdf, 1. 12. 2006.
- Nacionalni program zdravstvenega varstva – zdravje za vse do leta 2004 (2000). Uradni list RS 49/2000.

- Popis prebivalstva 2002. Statistični urad Republike Slovenije. Dostopno preko <http://www.stat.si/>, 1. 2. 2007.
- Putnam, Robert (2000): *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, Robert (1995): Tuning in, tuning out: The strange disappearance of social capital in America. *Political science and politics* 28(4): 664–683.
- Sennet, Richard (1974/1984): *Nestanak javnog čoveka*. Zagreb: Biblioteka psiha.
- Strategija varstva starejših do leta 2010. Uradni list 68/2006.
- Šadl, Zdenka (2005): Družbene spremembe, travmatične emocije in emocionalna opora. *Družboslovne razprave* 21(49/50): 223–243.
- Temkin, Kenneth, Rohe, William (1998): Social capital and neighbourhood stability: an empirical investigation. *Housing policy debate* 9(1): 61–88.
- Tönnies, Ferdinand (1979/1999): *Skupnost in družba*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Zbirka Javnost.
- Wellamn, B., Leighton, B. (1979): Networks, neighbourhoods and communities. Approaches to the study of the community question. *Urban affairs quarterly*. 14 (3). 363–390.
- Wenger, Clare (1994): *Support networks of older people: a guide for practitioners*. Centre for social policy research and development, University college of Wales.
- Young, Anne F., Russel, Anne, Powers, Jennifer R. (2004): The sense of belonging to a neighbourhood: can it be measured and is it related to health and well being of older women? *Social science and medicine* 59(10): 2149–2160.